

ELS VERINS A L'OBRA DE GABRIEL GARCIA MARQUEZ

Jacint CORBELLÀ

Introducció

És relativament freqüent que en moltes obres de la literatura hi hagi referències a la medicina i a fets mèdics. En alguns camps o especialitats és més freqüent que en altres. Potser el camp més visible és el de les lesions externes, els traumatismes, el fet quirúrgic, de molt diversa etiologia, i això des de les ferides de guerra a la Iliada. Després el lloc més destacat l'ocupen els problemes psicopatològics i n'és un bon exemple la "bogeria" del Quixot, que ha portat a estudis més amplis que el propi llibre. Molts altres personatges de la literatura tenen també interès en aquest camp. Un altre punt important són les morts violentes, amb algun comentari mèdic, i el cas del suïcidi, a cavall entre la psiquiatria i la medicina legal. Potser el quart punt són les al·lusions als emmetzinaments.

Les referències a verins en novel·les o en el teatre no són excepcionals i alguns autors hi fan al·lusions relativament freqüents dins de la seva obra. El més conegut és William Shakespeare que els esmenta en molts drames. La rapidesa de l'acció del verí, el component incert, dubtós o màgic poden ser elements útils per a un dramaturg i Shakespeare els utilitza a bastament. Recordem només, una entre moltes més, l'escena final del Hamlet, amb quatre morts per intoxicació, per la copa emmetzinada o per l'espasa a la punta de la qual s'hi ha posat un verí d'acció segura. Aquesta és l'escena màxima de la toxicologia en la gran literatura.

En els nostres temps un altre gran autor de la literatura universal, Gabriel García Márquez, fa referències als verins, que són una de les constants de la seva obra. També hi ha moltes altres referències a aspectes clàssics de la medicina legal, a vegades amb un deix màgic, que aquí no hem d'avaluar. Així el suïcidi, els fenòmens postmortem, com el creixement del cabell, el mateix diagnòstic de la mort, detalls d'autòpsia o de la destrucció del cadàver, fins i tot de malpraxi sanitària o altres.

Les al·lusions als verins són freqüents en alguns relats de l'escriptor, en algunes obres més que en altres. La més important en aquest sentit creiem que és *"El amor en los tiempos del cólera"* que comença amb un suïcidi amb cianur i gairebé acaba amb un altre per ingesta de làudan, és a dir per sobredosi d'opiacis. A la seva obra més coneguda, *"Cien años de soledad"*, hi ha també nombroses referències, entre

elles un intent de matar amb estricnina al personatge mític de la novel·la, el coronel Aureliano Buendía.

El poder genèric dels verins. La por als verins

Un dels aspectes més generals, en la visió popular, és la por a fets desconeguts. Els verins tenen un poder actiu important, poden estar presents sense saber-ho, i això crea una situació de temor, en alguns casos a més prou justificada. Aquí es manifesta la por al verí, a trobar-lo en el menjar, la malifiança d'alguns medicaments, les sospites o fins i tot les amenaces. Moltes són referències genèriques. García Márquez en recull bastants exemples i els enganxa bé amb el caràcter de la persona, així el dictador desconfiat que sap per on pot perillar, per on poden atacar-lo els seus enemics.

* La por de ser emmetzinat, pel menjar o la beguda, es reflexa en alguns passatges. Així en *"El otoño del patriarca"* relat de la vida d'un dictador militar es diu *"ordenó recibir la leche con la condición de que antes la probara el carretero para estar seguros que no estaba envenenada"* (8, 132). Això ja s'explica d'alguns tirans de l'antiguitat. També a la mateixa obra: *"a pesar del rigor con que hacía probar su comida... comprobaron la pureza del aire que respiraba, porque él había temido que le pusieran veneno en la bomba del flit... le atormentaba la idea de que pusieran microbios del vómito negro en el agua de beber, vitriolo en el colirio, sutiles ingenios de muerte que le amargaban cada instante"* (8, 217). També, i en aquest cas sembla que correspon a la realitat, hi ha el cas d'un dictador del Caribe que *"había inventado un péndulo, que ponía sobre los alimentos, antes de comer, para saber si no estaban envenenados"* (16, 106).

Aquesta por surt en més obres. Així a *"La mala hora"* en el cas d'un pres polític, César Montero, que no menja perquè *"Tiene miedo que lo envenenen, concluyó el agente"* i el mateix es repeteix poc després (5, 41, 43).

A *"La hojarasca"* un personatge central es el metge que quan mor no hi ha qui el vulgui enterrar. Tenia por de ser emmetzinat i es diu: *"Transcurrieron todavía diez años sin que bebiera el agua del pueblo, acosado por el temor de que estuviera envenenada"* (9, 31). Poc més enllà aquesta por es manifesta d'una altra manera: *"Según este pasquin el doctor asesinó a su concubina y la enterró en el huerto por temor de que el pueblo se valiera de ella para envenenarlo"* i el mateix es diu en un passatge posterior (9, 41 i 142). Aquest metge quan no va poder aguantar la pressió es va suïcidar per penjament.

* Altres vegades hi ha la sospita que una mort ha estat provocada per mitjà del verí, però sense més prova o al·lusió. *"Crónica de una muerte anunciada"* és el relat de la mort de Santiago Nasar, per arma blanca. Un dels qui el mataren és a la presó i mor. En un moment de l'obra es diu: *"Pedro Vicario estaba convencido de que habían envenenado a su hermano"* i poc després *"lo habían llevado otras seis al retrete de la alcaldía. Allí lo encontró... desaguándose con tanta fluidez que no*

era absurdo pensar en el veneno. Pero lo descartaron de inmediato cuando se estableció que sólo había bebido el agua y comido el almuerzo que les mandó Pura Vicario" (7, 91, 92). En aquest cas la sospita s'estableix per una simptomatologia típica de la intoxicació aguda per arsènic, essent el menjar un dels vehicles clàssics del verí.

* També en el cas real de Pablo Escobar a "Noticia de un secuestro", on es diu: "para quitarle a Escobar el temor de que lo envenenaran con la comida de la cárcel" (18, 313).

* Altre cop la por és més general i arriba a la via del rumor. Així en un passatge de "Del amor y otros demonios", on hi ha moltes al·lusions a tòxics, es diu: "Corrió el rumor de que los cerdos estaban envenenados, que las aguas causaban visiones premonitórias" (10, 84). Trobem juntes les referències estrictes al verí i a un efecte que podia ser tòxic (visions irrealis), però que el lliga amb un caràcter màgic, pel fet de considerar-la premonitòria. Com veurem més endavant l'autor no deslliga l'efecte tòxic del màgic i així hi ha les referències a antecedents alquimistes i a les pràctiques de "nigromantes".

* Una altra mostra d'aquesta por genèrica, fins i tot sense intencionalitat, al verí com a element de la natura, es troba en una obra on no hi ha pràcticament cap més referència als tòxics, el "Relato de un naufrago". Quan a la barca no té res per menjar, des de fa dies, i atrapa un peix, diu: "era de un verde intenso... ..desde niño he relacionado el color verde con los venenos", el que no li impedeix que, tot i que "tuve un momento de vacilación ante la idea de que aquél extraño animal fuera un animal venenoso" comenci a menjar-lo (15, 84). Més enllà troba una arrel i torna a sortir aquesta temença: "mordí desesperadamente la raíz... ..pensé que tenía sabor de veneno" (15, 105-106).

* Altres referències són més genèriques i el verí forma part del context. Es creu, però, en la seva eficàcia. Així en passatges en que es diu "con el consuelo de que ambos murieran juntos si las cosas estaban envenenadas" (8, 25) i seguit a la mateixa obra "Nos vamos a ver muy pronto en los profundos infiernos, yo más torcido que un lebranche con este veneno" (8, 30).

També les al·lusions en un sentit figurat, quan es diu "no volvió a emponzoñarse la sangre con la conducerma de la ley escrita" (8, 12) i també "Si te muerdes la lengua te envenenas" (10, 160). O bé quan es parla, sense més precisió de "el rastro de venenos helados de su cabellera desgrehada por los vientos..." (8, 91).

Igualment molt genèrica és una referència al color del verí, on referint-se a Fermina Daza, esposa del doctor Juvenal Urbino diu "detestaba las berenjenas desde niña, antes de haberlas probado, porque le pareció que tenían color de veneno" (1, 296). També cal recordar una referència a la "coloración solferina" d'uns intoxicats per aliments que van ser llençats a l'aigua (10, 15). El color, com les olors, ho veurem després, tenen una certa importància en la visió de l'autor.

* Les al·lusions en sentit figurat no són excepcionals, àdhuc alguna vegada creant una dependència. L'única cita sobre tòxics a *"Diatriba de amor contra un hombre sentado"* diu: *"me diste a probar el veneno de Bach, de Beethoven, de Brahms, de Bartok, y claro, de los Beatles, de las cinco bes sin las cuales ya no pude seguir viviendo"* (17, 59). També quan s'apunta *"replicó con un veneno recóndito"* (14, 137); o bé, a la mateixa novel·la *"sin embargo el antidoto llevaba en sí su propio veneno"* (14, 64). També quan a *"Noticia de un secuestro"* es diu *"picado por el alacrán de la política"* (18, 253).

Els verins en el menjar

Ja s'hi han fet algunes al·lusions a l'apartat anterior, però de manera més concreta es parla d'algunes formes del menjar. Així la sopa, el vi, el cafè, el formatge, mandonguilles, i altres. El vehicle és un factor important, perquè sovint l'aliment dona una certa confiança i és un punt dèbil per on pot arribar el verí. Ja hem esmentat la llet en el cas del dictador de *"El otoño del patriarca"*.

* La sopa. Un dels contes en que els verins semblen més aparents, i de títol més cridaner *"Diecisiete ingleses envenenados"*, en el conjunt dels *"Doce cuentos peregrinos"*, diríem que té un contingut toxicològic insuficient: planteja el problema però no ajuda a resoldre'l. També cal dir que un autor de ficció no en té cap obligació, no és pas una novel·la de detectius. Malgrat el títol hi ha poca toxicologia concreta. Al final es diu *"Se envenenaron con la sopa de ostras de la cena"* (2, 143 i 158). No hi ha més dades per pensar si es tracta d'una toxiinfecció alimentària, que en realitat seria molt difícil que matés a tanta gent de manera tan ràpida i sense altra simptomatologia per a descriure o bé d'una intoxicació intencionada amb verí a dosis molt alta i de la que tampoc en tenim altra dada per a sospitar el tipus (cianur, estricnina, el mateix arsènic). L'autor hi passa de llarg, a un altre conte, sense facilitar-ne cap pista.

En un altre passatge, ben diferent, queda clar que la sopa és el vehicle intencionat del verí. Tot i que és breu és un dels punts més dramàtics de la narrativa toxicològica de García Márquez. Tracta del problema dels qui han estat mossegats per gossos fells i estan condemnats, de manera inevitable, a una mort terrible. Explica que alguns afectats del mal de ràbia són morts a garrotades pels propis veïns, la policia o els soldats. I en aquest context es diu *"Se refería en realidad a los cristianos pobres, de cualquier color, en los arrabales y en el campo, que tenían el coraje de echar un veneno en la comida de sus arrabidosos para evitarles el espanto de las postrimerias"* i molt poc després *"A fines del siglo anterior una familia entera se tomó la sopa envenenada porque ninguno tuvo corazón para envenenar solo a un niño de cinco años"* (10, 28-29). Molt menys dramàtic quan es diu: *"jugaba a envenenar la sopa, echándole polvo de alas de mariposa"* (13, 452), potser les mateixes papallones a les que poc abans se'ls havia posat insecticida a *"Cien años de soledad"* (13, 412).

* El vi. El vi pot ser un altre dels vehicles del verí, però García Márquez l'utilitza poc. Així en el conte *"El verano feliz de la señora Forbes"* es parla del *"sedimento del vino mortal"* i de la *"botella envenenada"* (2, 181). I en un altre conte de la mateixa sèrie surt l'amenaça: *"Te echaré veneno en la copa"* (2, 136). I encara, a *"El otoño del patriarca"* la referència al metanol i al general Jacinto Algarabía que *"sólo bebía alcohol de madera con pólvora"* (8,65), però potser més per reflectir un costum que no pas indicant l'acció tòxica de l'alcohol metílic.

* El cafè. Un element d'un cert interès és el cafè. Pot ser vehicle d'un verí o considerat com a tòxic per ell mateix. Així un metge *"El doctor Urbino no aceptó ni una taza. Dijo: el café es veneno"* (1, 270). I amb un enfocament diferent, a un altre relat *"escribía sin piedad, intoxicado de café cerrero, envenenado del tabaco rancio del cigarro que encendía con el cabo del anterior"* (8, 162). El cafè com a vehicle és un element clau en un intent frustrat d'assassinat del coronel Aureliano Buendía a *"Cien años de soledad"*, quan l'hi posen una dosi molt gran, però en aquest cas insuficient, d'estrícina.

* Ja amb menys ressò hi ha referència al formatge, en realitat per emmetzinar rates: *"Mina habla montado las trampas, había envenenado el queso"* (5, 186). També la por de ser emmetzinat amb la carn, potser crítica irònica per la seva qualitat *"me envenenas con tus albóndigas"* (9, 24), o altra vegada, més incertament, la possible intoxicació alimentària en una mortandat en un vaixell, i després amb els cadàvers llençats a l'aigua: *"desfigurados por la hinchazón y con una rara coloración solferina... temor de que fuera un brote de alguna peste africana, hasta que comprobaron que había sido un envenenamiento con fiambres manidos"* (10, 15).

* Un enfocament molt més simbòlic el té una mort per menjar raïm, sense que en cap moment es relacioni amb el poder tòxic, sinó amb una visió més màgica. Es la mort final de Sierva María de Todos los Santos, el personatge central de *"Del amor y otros demonios"*. Tenia un raïm a la mà i menjava els grans de dos en dos, per evitar que tinguessin temps de sortir de nou. Quan s'acabés el raïm es moriria. Es una forma fantàstica de suïcidi. Així va morir Sierva María i és el final de la novel·la. (10, 169).

Els medicaments

Les referències als medicaments no són massa freqüents i alguna vegada en recorda el seu caràcter potencialment tòxic. Potser l'al·lusió més clara la trobem en *"El amor en los tiempos del cólera"* on parlant d'un dels personatges centrals de l'obra, el doctor Juvenal Urbino, diu: *"Pensaba que con un criterio estricto todo medicamento era veneno y que el setenta por ciento de los alimentos corrientes apresuraban la muerte"* (1, 19). És el mateix metge que en un altre lloc diu que el cafè és un verí (1, 270). L'única medicina esmentada amb el seu nom en aquesta obra és la fenaspirina, per guarir-se un refredat (1, 76). En una altra obra *"La mala hora"* fa una referència genèrica al mateix tipus de medicaments: *"Se está*

intoxicando con tanto analgésico" (5, 62). Aquesta observació no està pas allunyada de la possible realitat.

Una referència més de tipus farmacèutic que no pas tòxic es troba a *"El otoño del patriarca"* quan explica com Bienvenida Alvarado, la mare del dictador, deixava que en el seu jardí es cultivessin *"plantas de botica para las emergencias de los vecinos que la despertaban a medianoche con que tengo un espasmo de vientre, señora"*. I segueix amb les *"semillas de mastuerzo"* i un *"vermífugo de epazote"* (8, 164). Un altre purgant és l'antimoni, esmentat en dos passatges a *"Del amor y otros demonios"*. Es diu com *"Bernarda... se habla tomado aquella mañana una purga dramática: siete granos de antimonio en un vaso de azúcar rosada"* (10, 17). Més tard afegeix *"después del alivio efímero de las purgas de antimonio"* (10, 30). I encara, en un altre passatge: *"estaba necesitando la pócima de aceite de ricino"* (13, 364). En un context diferent la *"sábila"*, planta medicinal per a conjurar la mala sort (13, 326) o els cataplasmes de mostassa com a avortiu (13, 410). Potser fins i tot un anestèsic: *"le taparon la cara con un pañuelo embebido en un líquido glacial... cuando despertó... tenía una costura bárbara en forma de arco"* (13, 476).

Algunes vegades trobem el risc dels medicaments i els seus efectes tòxics, que dona la impressió que ja s'accepten com una possibilitat esperada. Així en el cas de la cantàrida, aplicada a Simón Bolívar en la seva última malaltia: *"Este tratamiento consistía en un parche de cantárida, un insecto cáustico que al ser molido y aplicado sobre la piel producía vejigas capaces de absorber los medicamentos. El doctor Réverend le aplicó al general moribundo cinco vejigatorios en la nuca y uno en la pantorrilla. Un siglo y medio después numerosos médicos seguían pensando que la causa inmediata de la muerte habían sido estos parches abrasivos que provocaron un desorden urinario, con micciones involuntarias y luego dolorosas y por último ensangrentadas, hasta dejar la vejiga seca y pegada a la pelvis como el doctor Réverend lo comprobó en la autopsia"* (14, 261).

* També en un cas de l'arsènic que alguna vegada és emprat com a medicament, amb un risc evident. Així a la mateixa novel·la: *"otro médico le curó las fiebres tercianas con un brebaje arsenical que estuvo a punto de matarlo de disenteria"* (14, 54-55).

Es tradueix una terapèutica pròpia d'un temps que ja estava passant. L'antimoni, emprat segles enrera, mantenia encara algun record i la seva acció estimulante del budell recordava l'antiga descripció del *"cólera estíbiat"*. Igualment s'ha de dir dels altres purgants.

La clínica de les intoxicacions

En els relats hi ha més referències a tòxics que no pas explicacions sobre els seus efectes concrets. Alguna cosa ja s'ha esmentat. Dades d'interès es troben al voltant

del cadàver de Jeremiah de Saint-Amour, el fotògraf que es va suïcidar, per por a la vellesa, el dia de la Pentecosta, quan ja tenia seixanta anys. Va emprar cianur d'or, que coneixia per la seva professió. L'inici de la novel·la és prou indicatiu: *"Era inevitable: el olor de las almendras amargas..."* (1,9 Ara ens quedem només amb l'olor amargant, després ja recollirem altres aspectes de la intoxicació per cianur.

Cal fer esment també d'alguns episodis de diarrea com a sospita d'intoxicació (7, 92), tot i que alguns s'han degut a altra causa, possiblement l'arsènic. També, i en relació possible amb el mateix verí hi ha una acció sobre el cabell en una persona intoxicada amb arsènic emprat per a matar rates: *"empezó a peinarla, pero al pasar el peine de desenredar se quedó entre los dientes un mazo de cabellos"* (3, 152). La víctima era, en aquest cas, l'àvia d'Erèndira.

Una constant és pensar que els emmetzinats comencen a pudrir-se aviat i de pressa, així en mossegades de serp: *"nadie quería perderse la función del emponzoñado que ya empezaba a inflarse con el aire de la muerte"* (3, 80).

Les referències al fetge són més imprecises i en tot cas la intoxicació pot ser causa d'un funcionament deficient de la viscera: *"Debo estar intoxicado, dijo él, el hígado se atasca con esta lluvia"* (5, 156).

* El pronòstic en els emmetzinats sovint és negatiu, amb un sentit de fatalitat: *"lo encontró enfrentado con las urgencias de la muerte, sin remedio, sin ninguna esperanza de sobrevivir al veneno"* (8, 29). Aquesta fatalitat, la sensació de poder fer poca cosa, de que la terapèutica de les intoxicacions no és pas el punt més avançat de la medicina, és evidentment una de les causes de la gran por que la gent té als verins. García Márquez ho capta de manera ben gràfica i exacta.

* El tractament específic, la possibilitat de contraverins, és un capítol apart. Es valora el caràcter urgent: *"Apenas tuvo tiempo de tomarse el antídoto"* (3, 79-80). Igualment es recorre a procediments basats més en la fe que en l'eficàcia: *"le pusieron encima las palmas benditas... por si acaso consigulan con eso que el alma se le desvenenara"* (3, 81). Però la víctima, que era un venedor de contraverins es va refer: *"Todo el mundo lo daba por muerto... ...ya estaba otra vez gritando que aquel contraveneno era sencillamente la mano de Dios en un frasquito, como todos lo habíamos visto con nuestros propios ojos, aunque sólo costaba dos cuartillos, porque él no lo había inventado como negocio, sino por el bien de la humanidad..."* (3, 81). L'escena passa al port de Santa Maria del Darién i el venedor es deia Blacamán. Es un dels relats recollits en el llibre d'Erèndira.

La intoxicació per cianur

Es potser la més característica entre les que descriu García Márquez. Ja s'ha dit que es troba a *"El amor en los tiempos del cólera"* i des del mateix començament. La frase es farà clàssica: *"Era inevitable: el olor de las almendras amargas le*

recordaba siempre el destino de los amores contrariados". Ja hem esmentat aquest començament, però la continuació té interès des del punt de vista d'aquest treball.

Segueix: "...El doctor Juvenal Urbino lo percibió desde que entró en la casa todavía en penumbras... ...El refugiado antillano Jeremiah de Saint-Amour se había puesto a salvo de los tormentos de la memoria con un sahumero de cianuro de oro". Junt amb el cadàver del suïcida hi havia el del seu gos "En el suelo, amarrado a la pata del catre, estaba el cuerpo tendido de un gran danés negro" (1, 9).

Després ve l'aixecament del cadàver: "Un comisario de policía se había adelantado con un estudiante de medicina muy joven que hacía su práctica forense en el dispensario municipal... ...el doctor Urbino... descubrió el cadáver palmo a palmo con una parsimonia sacramental. Estaba desnudo por completo, tieso y torcido, con los ojos abiertos y el cuerpo azul y como cincuenta años más viejo que la noche anterior" (1, 10-11).

Més endavant segueix: "Las instrucciones al comisario y al practicante fueron precisas y rápidas. No había que hacer autopsia. El olor de la casa bastaba para determinar que la causa de la muerte habían sido las emanaciones de cianuro activado en la cubeta por algún ácido de fotografía y Jeremiah de Saint-Amour sabía mucho de eso para no hacerlo por accidente" (1, 12). I s'afegeix, respecte a la causa del suïcida: "Cayó en la cuenta que entre los incontables suicidios que recordaba aquél era el primero con cianuro que no había sido causado por un infortunio de amores" (1, 12).

L'autor demostra una informació suficient sobre el tema: l'eficàcia del mecanisme, la importància de la via respiratòria per l'entrada del gas, la combinació del cianur amb un àcid. El cianur d'or no és pas el més freqüent, però possiblement hi hagi alguna intenció en valorar el factor "or". En tot cas el cianur i l'àcid provoquen la formació d'un gas, que és el responsable directe de la mort. També la relació gairebé directa entre el cianur i l'etiologia suïcida. Només una discordança: el cos en els intoxicats per cianhídric sol tenir més aviat les livideses, les taques que apareixen després de la mort, de color rosat que no pas blau.

Sembla que hi ha un model ben real, don Emilio, un belga emigrat ran de la primera guerra mundial, que es va suïcidar després de veure una pel·lícula que li va recordar els fets i situacions d'aquells anys (19, 112).

Les picades i mossegades d'animals

Són un altre dels capítols clàssics de la toxicologia. Hi ha algunes referències, generals o específiques. Les més importants són les relatives a les serps.

Així en *"El amor en los tiempos del cólera"* hi ha diverses al·lusions. La por a aquests animals era un tema important i trobem: *"Fue así como los bomberos*

locales aprendieron a prestar otros servicios de emergencia, como forzar cerraduras o matar culebras venenosas" (1, 42). En un altre lloc de la mateixa obra s'esmenta que Lotario Thugut, un telegrafista alemany "usaba una pomada de veneno de víbora que enardecía la silla turca de las mujeres" (1, 96). Probablement devia voler tenir un significat més directe que quedar-se dins del crani, a l'esfenoides o la hipòfisi. Els venedors de xarops de serp, els "culebreros", els oferien amb més indicacions. Així es diu: "no prestó atención a los apremios de los culebreros que le ofrecían el jarabe para el amor eterno..." (1, 147).

Més importants són les referències en el conte "Blacamán el bueno, vendedor de milagros" que és el sisè de la sèrie que surt a Eréndira. Es una història, que en part ja s'ha esmentat en tractar dels contraverins, d'un negre venedor d'antídots contra les mossegades de serps que es deixa mossegar per demostrar l'eficàcia de la seva medicina. El relat té un cert dramatisme: "pidiendo que le llevarán una culebra de verdad para demostrar en carne propia un contraveneno de su invención, el único indeleble... contra las picaduras de serpientes, tarántulas y escolopendras y toda clase de mamíferos ponzoñosos". "Alguien... le llevó dentro de un frasco una mapaná de las peores, de esas que empiezan por envenenar la respiración" (3, 79).

L'acció de l'ofidi sembla dramàtica: "el animal saltó fuera del frasco y le dio un tijeretazo en el cuello que allí mismo lo dejó sin aire para la oratoria y apenas tuvo tiempo de tomarse el antídoto..." "empezaba a inflarse con el aire de la muerte y estaba dos veces más gordo de lo que había sido, echando espuma de hiel por la boca... ...se puso del color del venado en salmuera... ...así que todo el que había visto un picado de culebra sabía que se estaba pudriendo antes de morir..." (3, 80). Després ve l'explicació del fet i del miracle aparent: "sólo allí tuvo ánimos para confesarme que su contraveneno no era más que ruibarbo con trementina, pero que le había pagado dos cuartillos a un calanchín para que le llevara aquella mapaná sin ponzoña" (3, 84-85).

Altra referència és gairebé mínima: "Eran las culebras" (5, 104), o bé quan es parla de "mis ramazones de anacondas y balsaminas venenosas" (8, 251). O bé en sentit figurat: "la cabellera se encrespó con vida propia como las serpientes de la medusa" (10, 136); o como a càstig: "el hombre que se convirtió en víbora por desobedecer a sus padres" (13, 118). Tot això ens explica la importància, diríem subconscient o subliminal, que tenen les serps com un dels elements de les pors ancestrals de la humanitat.

Altres animals són les taràntules i escolopendres, ja esmentades (3, 79). En altra lloc es diu, en un sentit ben probablement diferent "Y él murmuraba, como no, hijos de la tarántula" (8, 224).

Els escorpins, dels que evidentment n'hi ha moltes varietats, són esmentats amb alguna freqüència a "Cien años de soledad" quan es parla dels "alacranes" que estan en grans quantitats en els llocs humits, el bany de la casa dels Buendia. Algunes vegades sembla que no tinguin més importància que la de ser animals

desagradables, però no es fa esment del seu perill. Les dones que es banyen, siguin Remedios la bella o Amaranta Ursula els han d'anar esclafant, i això surt en diversos passatges, però ho expliquen com si res (13, 349, 411, 469). Només en un cas sembla que hi hagi un cert perill i efecte tòxic: *"La noche de bodas a Rebeca le mordió el pie un alacrán que se habla metido en su pantufla. Se le adormeció la lengua, pero esto no impidió que pasara una luna de miel escandalosa"* (13, 191).

Un capítol paral·lel en l'estudi dels tòxics naturals són les plantes verinoses, però aquí tenen menys relleu. Hi ha algunes al·lusions. Així quan el coronel que espera rebre la carta que li reconegui els seus drets "experimentó la sensación de que nacían hongos y lirios venenosos en sus tripas" (4, 7). Igualment la referència a *"las camelias venenosas de los dormitorios espléndidos"* de *"El Otoño del patriarca"* (8, 164), o l'al·lusió a les *"balsaminas venenosas"* ja esmentada (8, 251).

Altres tòxics clàssics

Hi ha referències esparses a moltes substàncies. Per la intensitat de la seva acció, però també per la importància relativa del personatge afectat, en el conjunt de l'obra de García Márquez, cal recordar l'acció de l'estricnina.

El coronel Aureliano Buendía *"sobrevivió a una carga de estricnina en el café que habría bastado para matar a un caballo"* (14, 202). Va ser un intent d'assassinat: *"No había pedido café, pero ya que estaba ahí, el coronel se lo tomó. Tenía una carga de nuez vómica suficiente para matar un caballo"*. I explica la clínica: *"Cuando lo llevaron a su casa estaba tieso y arqueado y tenía la lengua partida entre los dientes. Ursula se lo disputó a la muerte. Después de limpiarle el estómago con varios vomitivos, lo envolvió en frazadas calientes y le dio clara de huevo durante dos días, hasta que el cuerpo estragado recobró la temperatura normal. Al cuarto día estaba fuera de peligro"*. (14, 239).

L'autor demostra també aquí un coneixement suficient del tema: s'ha documentat bé. L'estricnina té un gust amargant i una manera de dissimular aquest gust és posar-lo junt amb un vehicle que també sigui amargant, així el cafè. Tanmateix la descripció de la clínica és prou indicativa: la contractura muscular, la rigidesa i posició d'opistòton (*"tieso y arqueado"*), la llengua mossegada.

Probablement també es pot referir a l'estricnina quan, tractant de la manera de matar gossos del carrer, amb risc de mal de ràbia, es diu: *"El alguacil mayor había hecho envenenar a un centenar de perros sin dueño en lo que iba de mes. En una semana más no quedaría uno vivo en la calle"* (10, 24).

Aquesta situació, referida al fet d'emmetzinar gossos per tallar el risc del mal de ràbia, i sense aclarir quin és el verí, es repeteix a *"El general en su laberinto"*: *"el general Montilla le contó que estaban envenenando a los perros de la calle"* *"Sólo en el primer día habían envenenado más de cincuenta perros"*, però posa en boca

de Bolívar: "el envenenamiento de los perros le parecía indigno de la condición humana" (14, 178-179).

L'acònit és un altre dels verins clàssics recollit per García Márquez. A "El otoño del patriarca" se l'esmenta dues vegades. La primera amb una sospita: "Le preguntó, con una alarma legítima, si no le habían echado acónito en la comida" (8, 17). Després en una al·lusió clínica: "vimos que sus pupilas eran diáfanas y tenían el color del acónito en enero y su misma virtud de piedra lunar" (8, 155). I a "La mala hora" hi ha una altra al·lusió marginal: "Ya sé: es acónito. Pero no era acónito" (5, 205). Encara en altre lloc surt l'acònit: "Ursula... preparó e hizo beber a todos un brebaje de acónito, pero no consiguieron dormir" (13, 134).

L'arsènic es esmentat com a raticida. Té interès en el conte d'Eréndira. "Ulises compró una libra de veneno para ratas, la revolvió con nata de leche y mermelada de frambuesa y vertió aquella crema mortal en un pastel al que le había sacado su relleno de origen" (3, 149). El text, en sí mateix, no tracta de l'arsènic. Però poc més enllà, quan dona el raticida a l'àvia per matar-la, es diu: "Había comido arsénico como para exterminar una generación de ratas..." (3, 150), tot i que no li va fer gaire efecte, màxim una caiguda de cabell que ja s'ha esmentat (3, 152). Aquí no s'esmenta la diarrea, tot i que l'autor en coneix l'efecte.

El mateix arsènic surt en alguna altra ocasió a "La mala hora". Es fa servir per matar els ratolins que hi ha a l'església i algun d'ells va a parar a la pila d'aigua beneïda. Es diu "Los enfermos van a tomar agua bendita con arsénico" i "Trinidad le hizo caer en la cuenta de que aún no le había dado el dinero para el arsénico" (5, 44). I més endavant, quan Trinidad es vol suïcidar es diu: "Se me había olvidado que no he podido comprar el arsénico... no puede venderse sin orden del médico" (5, 112). I surt el dubte: "Quiere decir que el arsénico es en verdad para los ratones" (5, 114). Igualment s'esmenten els ratolins morts, posats en caps de sabates i amb els mateixos personatges, en el relat "Risas artificiales" (12, 135).

També el trobem a "Ojos de perro azul", un recull d'onze contes. "Donde creyó encontrar, otra vez, los retratos de sus antepasados no encontró sino un frasco con arsénico. De allí en adelante encontró arsénico en toda la casa... ¿Porqué sus trece libros favoritos estaban cubiertos ahora de una espesa capa de arsénico?... Y la casa tenía un fuerte olor arsenical que golpeaba el olfato como desde el fondo de una drogueria" (6, 50-51). I encara en un altre passatge es veu la por que fa l'arsènic: "Amaranta estuvo a punto de sembrar el pánico, porque una de las monjas entró en la cocina cuando ella estaba salando la sopa, y lo único que se le ocurrió fue preguntar qué eran aquellos puñados de polvo blanco. - Arsénico, dijo Amaranta" (13, 380). Potser també era arsènic el que es feia servir per a matar animals: "Pilar Ternera murió... después de envenenar a los animales clausuraron las puertas y ventanas con ladrillos y argamasa" (13, 537).

L'arsènic, potser el tòxic més clàssic entre els d'intenció criminal, té una representació bastant àmplia en els escrits de García Márquez, i en gairebé tots els aspectes: des de la por al verí a l'escena d'Amaranta; la possibilitat de ser emprat

com a element suïcida en el cas de Trinitat; l'intent d'homicidi per l'àvia d'Eréndira; l'acció com a raticida.

* Els olors tenen un paper important. Ja s'ha esmentat l'amargant del cianur; el propi de l'arsènic, potser millor d'algun arseniat. Una menció especial s'ha de fer d'un cas no tòxic, però amb risc de contaminació: l'olor de pólvora del cadàver de José Arcadio després de la seva mort per arma de foc. (13, 235-236) i que va quedar a la terra de la seva tomba: *"el cementerio siguió oliendo a pólvora muchos años después"* (13, 237). Això va obligar a que es construís *"una fortaleza de hormigón sobre la descolorida tumba de José Arcadio, para que el olor a pólvora del cadáver no contaminara las aguas"* (13, 343). Surt una altra vegada el factor màgic, de relat d'un fet inversemblant, d'explicació difícil amb els coneixements habituals.

* El mercuri s'esmenta a *"Cien años de soledad"* en més d'una ocasió i amb diversos noms: biclorur de mercuri, soliman, cinabri (13, 86), calomel (13, 443). També es valora l'acció del propi mercuri com a purificador: recordem que havia estat un medicament molt emprat contra la sífilis. Melquiades deixà dit: *"Cuando me muera quemén mercurio durante tres días en mi cuarto... puse a hervir el caldero de mercurio junto al cadáver que, poco a poco, se iba llenando de burbujas azules"* i poc més endavant s'anuncia: *"completó las setenta y dos horas de sahumeros mercuriales"* (13, 167-168).

Això passa després de la mort de Melquiades, el gitano que apareix a Macondo portant les novetats de la resta del món. El lliga amb el component alquímic. Melquiades regala un laboratori de química a José Arcadio Buendía (13, 84): *"Dejó muestras de los siete metales... las fórmulas de Moisés y Zósimo..."* per intentar la fabricació de la pedra filosofal (13, 86-87). En altre lloc es parla de la *"rara intuición alquímica"* (13, 109). El mercuri és el verí que relaciona més directament la toxicologia màgica, d'arrel alquímica, amb la toxicologia real.

* Els insecticides tenen potser menys referències i sense una valoració com a tòxics. Així quan es diu: *"para curarles la escarlatina los había hecho fumigar desde el aire con polvos de insecticida, para que no se los comiera el pulgón de los platanales"* (8, 124). Després indirectament parla del *"flit"*, amb por que li posin verí a la seva manxa (8, 217). També la seva simple utilització (13, 412).

En el cas de matar o adormir peixos, per pescar-los, trobem una al·lusió als *"barbasco"*: *"El mar parecía empedrado de aluminio por la cantidad de peces sacados a flote por el barbasco... el uso del barbasco, que sólo adormecía a los peces, estaba sancionado por la ley desde los tiempos de la colonia, pero seguía siendo una práctica común a pleno día entre los pescadores del Caribe, hasta que fue sustituido por la dinamita... los pescadores cargaban sus cacuyos con los enormes chinchorros de peces dormidos"* (1, 132).

Dos tòxics ja esmentats són el metanol i el vitriol. L'alcohol metílic se cita en el cas d'un general que el bevia junt amb pólvora (8, 65). El vidriol per la por que el posin en un coliri (8, 217).

Les drogues que creen hàbit

** Una referència final a drogues que creen addicció. La primera és l'alcohol, que és una constant en nombrosos casos d'etilisme esparsos en els escrits de García Márquez, però sense que hi hagi cap citació molt especial. És més aviat el reflex, no massa abundant, de la quotidianitat de l'hàbit. Així la borratxera ocasional, potser única, de Baltazar, en el conte *"la prodigiosa tarde de Baltazar"* (12, 79-80). També el record d'una norma electoral. *"bando que prohibía... por cuarenta y ocho horas la venta de bebidas alcohólicas"* (13, 194), o la ingesta de grans quantitats de xampany: *"invitados ensopados en champaña"* (13, 302), i en altres casos (13, 370, 374, 395). En un cas s'expliquen els efectes: *"una vez se les pasó la mano con tres botellas de ron de caña y terminaron desnudas"* i es parla de *"en el embotamiento del alcohol"* (13, 390). No sembla, en cap moment dels seus escrits, que l'autor el consideri entre els tòxics, i molt menys entre els verins, tot i que n'esmenta efectes negatius.

També l'efecte a llarg termini, o el deteriorament. Així es diu de José Palacios, assistent de Bolívar: *"Murió a la edad de setenta y seis años, revolcándose en el lodo por los tormentos del delirium tremens"* (14, 268).

* A *"Noticia de un secuestro"* les al·lusions a la ingesta excessiva i habitual d'alcohol són freqüents: *"Como buen bebedor social sabe que el alcohol baja la guardia, suelta la lengua y altera de algún modo el sentido de la realidad"* (18, 50); *"porque las borracheras y el desorden de los guardianes..."* (18, 54); *"...aún en la altamar de la borrachera seguía hablando en susurros..."* (18, 129); *"casi siempre embrutecido por la borrachera..."* (18, 240); *"La mujer lo secundaba en sus borracheras de arrabal que solían terminar con trompadas y botellazos..."* (18, 243); *"...al final se quedó fundido de la borrachera..."* (18, 245); *"El guardián... venía con los tragos adelantados y cayó redondo antes de terminar la botella..."* (18, 247).

* A més l'alcohol és element determinant en un dels temes clau de *"Cien años de soledad"*, la confusió dels bessons, que va durar tota la vida i s'aclarí, o es complicà, quan la seva mort isocrònica: *"los borrachitos tristes que los sacaron de la casa confundieron los ataúdes y los enterraron en tumbas equivocadas"* (13, 486).

És el mateix del cas del tabac, ja citat. Així quan es parla de *"envenenado del tabaco rancio del cigarro"* (8, 162). O en una al·lusió més àmplia: *"aprendió a masticar tabaco y hojas de coca, revueltas con cenizas de yarumo, como los"*

indios de la Sierra Nevada. Probó en las tabernas el *canabis* de la India, la *trementina* de Chipre, el *peyote* del Real de catorce y, por lo menos una vez, el opio de la nao de China por los traficantes filipinos". Es la cita més rica en tòxics (10, 58). En el cas del cannabis hi ha també una al·lusió a la "grifa verde" (8, 64). L'ús habitual de la marihuana es reflecteix també a "Noticia de un secuestro": "...los guardianes fumaban marihuana y jugaban con sus armas. Dos veces se les escaparon tiros..." (18, 67-68); "Resentidos y sin control terminaron por drogarse con marihuana y bazuco hasta el punto de que no era posible respirar en la humareda del cuarto" (18, 241).

El capítol dels opiacis és més important i amb ells tancarem aquesta part descriptiva, igual que a la novel·la que considerem principal en aquest camp "El amor en los tiempos del cólera". Hem començat amb cianur i el suïcidi de Jeremiah. Acabem amb el cas d'América Vicuña, la noia jove, "presa de una depresión mortal por haber sido reprobada en los exámenes finales, se había bebido un frasco de laudano que se robó en la enfermería del colegio" (1, 475-476). La força de l'acció del làudan és clara i coneguda. En un altre passatge Amaranta sap que "tendrá valor para envenenarla" (a Rebeca) i "el modo sería un chorro de laudano en el café" (13, 182-183). Altres cites són més secundàries, així la invocació a Benigna Alvarado "amansa el laudano" (8, 218).

* Les referències a tranquil·litzants són escasses: "Después de su devoción por los santos tenía la del Rovignol, un tranquilizante que le permitía cometer en la vida las proezas del cine" (18, 71).

Finalment alguna referència a substàncies que tenen acció tòxica però no s'esmenten com a tals. Es el cas del conte "La otra costilla de la muerte" on es parla d'un "acre olor a violeta y formaldehído" (6, 23). O la frase lapidària "embebida en su eternidad de formaldehído" (12, 164), referint-se a la Mama Grande; però poc després ja apunta "había empezado a pudrirse bajo una plataforma de plomo" (12, 166). També el "tufo a ácido fénico con que los fumigaban los servicios de sanidad" (8, 266).

* I de manera més general el tràfic de drogues. A "Noticia de un secuestro" hi ha al·lusions puntuals, amb un cert rigor inclús: "Es decir embrutecerse de alcohol y de droga... La droga estaba prohibida y castigada con severidad, y no sólo durante el servicio, pero los adictos encontraban siempre la manera de burlar la vigilancia de sus superiores. La de rutina era la marihuana, pero en tiempos difíciles se recetaban unas olimpiadas de bazuco que hacían temer cualquier descalabro" (18, 245).

Tota la novel·la "Noticia de un secuestro" és sobre el tema de base del narcotràfic, que més enllà dels efectes estrictament tòxics, planteja un problema polític al país. És en el fons l'argument de tota la novel·la, més que els detalls concrets.

Cap els orígens: el fons alquímic

L'obra de García Márquez és una de les més interessants, des del punt de vista de la toxicologia, entre les dels grans escriptors. Hi ha una visió dels tòxics a un nivell de poble, de coneixement dels verins clàssics. S'ha de tenir en compte també l'època en que se situa el relat. Les aventures del coronel Buendía són de finals del segle XIX.

Els tòxics clàssics, amb més transcendència mèdico legal, són el cianur, l'arsènic més com a matarrates, l'estricnina. Hi ha referències a l'acònit. Més genèriques als insecticides, sense explicar patologia ni risc humà. Hi ha la por clàssica a les serps; però els escorpins són tractats com bèsties poc perilloses. Potser hi ha poques al·lusions a plantes verinoses, en relació al conjunt de verins i tipus de toxicologia que es descriu.

Hi ha la valoració del vehicle, el menjar, i potser més les sopes, en molts aspectes, des del conte dels disset anglesos emmetzinats fins com a vehicle per matar persones amb mal de ràbia. L'alcohol surt, però més en el context social que en el tòxic, fins i tot el metilic, l'alcohol de fusta, es considera com element habitual d'un militar que li barreja pólvora. En canvi els opiacis es consideren amb un grau ben diferent de perill, així en l'explicació dels efectes del làudan.

Però hi queda, a més, un fons antic i màgic, el relacionat amb l'alquímia, que surt principalment a *"Cien años de soledad"*, més cap el final i en relació al "savi català" que tenia una llibreria. Fins i tot hi ha una referència a Arnau de Vilanova, considerat com a *"nigromante"* (13, 538). Aquí podria sortir el record de la discussió entre els veritables llibres d'Arnau i els pseudoarnaldians. El vessant alquímic ara no s'accepta com a propi d'Arnau, però una cosa és la història crítica i una altra la literatura, que recull el record d'un autor tal com està en un medi molt més extens que el de l'erudició històrica. Hi ha més referències en aquest camp, i prop de la d'Arnau, Hermann, el tullit, que degué ser un personatge del segle XI, o Nostradamus (13, 487).

A més també hi ha la informació de l'època de l'escriptor. Sembla pròpia de la toxicologia, del començament de segle, més en l'àmbit forense que en altres, però amb un bon nivell d'informació. Més que una toxicologia erudita és una visió dels verins a nivells de la por del poble.

En tot cas, i aquesta és la intenció del treball, l'obra de García Márquez demostra la persistència, en molts punts, de l'interès pels verins, la influència del seu coneixement, en la vida d'algunes comunitats i la seva relació, encara en part persistent, amb una visió màgica.

A tall de conclusions

1. Es troba una presència relativament constant de cites a l'acció i efectes dels verins en l'obra literària de García Márquez. Es traspua la por del poble i el convenciment de la fatalitat de l'acció dels tòxics, front als que hi ha poques solucions.
2. La novel·la en que aquesta presència és més notables és *"El amor en los tiempos del cólera"* que comença amb un suïcidi per cianur i gairebé acaba amb un altre per opiacis.
3. A la novel·la més coneguda i transcendent, *"Cien años de soledad"* les referències són bastant nombroses i en destaca un intent d'emmetzinament per estricnina, posada en el cafè, del principal personatge de l'obra, el coronel Aureliano Buendía.
4. Hi ha, a més, referències a molts altres tòxics, en diverses obres, entre ells arsènic, acònit, mercuri, insecticides, mossegades de serps i escorpins i altres.
5. Hi ha un fons màgic, relacionat amb l'alquímia medieval, amb relat de fets d'explicació difícil, per diverses causes, entre elles els verins. Hi ha una referència a Arnau de Vilanova, qualificat de *"nigromante"*, i altres, Hermann, Nostradamus. Es relaciona en part en el context de la llibreria del "savi català" a *"Cien años de soledad"*.
6. EL nivell d'informació de l'autor és bo i en molts aspectes tradueix l'estat de la toxicologia de la primera part del segle XX, junt amb creences populars més anteriors.
7. Una de les obres més recents de l'autor *"Noticia de un secuestro"* gira tota ella, com argument de base, al voltant del narcotràfic i els problemes polítics i socials que es plantegen.

NOTA

Les indicacions numèriques que figuren entre parèntesi, darrera de les cites, o en el text, marquen l'obra de que es tracta segons la llista que segueix, i després la pàgina o pàgines del text en l'edició citada. La relació d'obres és:

1. "El amor en los tiempos del cólera" Barcelona (Plaza & Janés) (indicat com a P&J) 1997
2. "Doce cuentos peregrinos" Barcelona (P&J) 1997
3. "La increíble y triste historia de la cándida Eréndira y de su abuela desalmada" Barcelona (P&J) 1997
4. "El coronel no tiene quién le escriba" Madrid (Alfaguara) 1984
5. "La mala hora" Barcelona (P&J) 1997
6. "Ojos de perro azul" Barcelona (P&J) 1997
7. "Crónica de una muerte anunciada" Barcelona (P&J) 1997
8. "El otoño del patriarca" Barcelona (P&J) 1997
9. "La hojarasca" Barcelona (P&J) 1997
10. "Del amor y otros demonios" Barcelona (P&J) 1997
11. "La aventura de Miguel Littin clandestino en Chile" Barcelona (P&J, col. Ave Fénix) 1996
12. "Los funerales de la Mamá Grande" Barcelona (P&J, col. Ave Fénix) 1996
13. "Cien años de soledad" Madrid (Cátedra) 1996
14. "El general en su laberinto" México (Diana) 1994
15. "Relato de un naufragio" Barcelona (Tusquets) 1997
16. Mendoza, Plinio Apuleyo; García Márquez, Gabriel: "El olor de la guayaba". Barcelona (Mondadori) 1994
17. "Diatriba de amor contra un hombre sentado" Barcelona (Grijalbo-Mondadori) 1995
18. "Noticia de un secuestro" Barcelona (Grijalbo-Mondadori) 1996
19. Saldívar, Dasso: "García Márquez. El viaje a la semilla. La biografía" Madrid (Alfaguara) 1997.